

Nederlandse wapenexport 2016

een kritische analyse

Augustus 2017

Wendela de Vries

Stop
Wapenhandel

Anna Spenglerstraat 71 1054 NH Amsterdam

tel/fax 020 6164684 info@stopwapenhandel.org

IBAN NL11 TRIO 0390 4073 80

www.stopwapenhandel.org

INLEIDING

Nederlands wapenexportbeleid

Het wapenexportbeleid van Nederland is een afweging tussen vrede, mensenrechten en ontwikkeling in het buitenland en werkgelegenheid, kennisontwikkeling en materieelbeleid in Nederland. Het bevindt zich op het snijvlak van buitenlandse handel, defensie en buitenlands beleid. Het onderwerp kan dus van veel kanten benaderd worden. Voor Stop Wapenhandel geldt het uitgangspunt dat Nederlands eigenbelang nooit ten koste mag gaan van mensenrechten, vrede en ontwikkeling elders in de wereld. Daarnaast benadrukt Stop Wapenhandel dat een restrictief wapenexportbeleid ook een kwestie is van eigenbelang: handel (behalve misschien wapenhandel) vaart wel bij vrede en ontwikkeling; wapenexport naar instabiele regio's draagt daar niet aan bij. Bovendien komt in een geglobaliseerde wereld de oorlog naar ons toe: vluchtelingen uit oorlogsgebieden zoeken een veilige toekomst in Europa. We kunnen niet wegkijken voor de gevolgen van wapenexport.

Het wapenexportbeleid in 2016 laat zien dat de regering een aantal duidelijke keuzes heeft gemaakt; er zijn meer vergunningaanvragen voor wapenexport afgewezen dan voorgaande jaren. Met name de situatie in Turkije en de oorlog in Jemen baren zorgen en dat is gedeeltelijk terug te zien in het afwijzingsbeleid. Niet consequent is dat soms weer wel een exportvergunning wordt afgegeven, ook voor landen waar andere vergunningen geweigerd zijn op grond van bijvoorbeeld het Mensenrechten criterium. Zo zijn er naar Turkije heel wat vergunningen geweigerd, maar ook heel wat vergunningen wel afgegeven (zie verderop).

Transparantie

Verheugend is dat het Nederlandse wapenexportbeleid in 2016 een grote sprong heeft gemaakt in transparantie. Was in voorgaande jaren informatie onveranderd laat tot extreem laat, nu worden overzichten van wapenexportvergunningen al binnen enkele maanden na afgifte gepubliceerd. Zowel de uitvoer van militaire goederen, als de dual-use uitvoer en de doorvoermeldingen worden nu met zeer grote regelmaat gepubliceerd op de website van het Ministerie van Buitenlandse Handel¹. Ook het informatiegehalte van het rapport ten behoeve van de Tweede Kamer neemt jaar op jaar toe. Dat bevordert de mogelijkheid tot parlementaire controle. Dat de jaarrapportage inmiddels weer naar het Engels vertaald gaat worden is ook positief; de Nederlandse openheid kan een voorbeeld zijn voor andere landen. Deze positieve ontwikkelingen zijn mede te danken aan een betrokken parlement dat zich graag goed laat informeren.

1 <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/exportcontrole-strategische-goederen/rapportages-dual-use-en-militaire-goederen>

Tabel: Afwijzingen wegens situatie in Jemen en Turkije

Bestemming	Omschrijving	Ontvanger	Eindgebruiker	Reden afwijzing
Egypte	Pantserplaten (t.b.v. demonstratie /test-doeleinden)	Engineering for Industries Co.	Landmacht	Criteria 2, 3 en 7
Saoedi-Arabie via Frankrijk	Delen voor sonarkabels	Thales Underwater Systems SAS	Marine	Criterium 4
Egypte	Bewegingssysteem voor vluchtsimulator	Bewegingssysteem voor vluchtsimulator	Luchtmacht	Criterium 2
Saoedi-Arabië (tijdelijke uitvoer)	Draagbare rondzoekradar	Saudi Capabilities Company	Landmacht	Criterium 2
Egypte	Onderdelen bruggenleggers	Comercial Hernando Moreno S L U	Landmacht	Criteria 2 en 7
Turkije	Subsonische patronen, kaliber 5,56mm	I.M.S. Insaat Makina Sevunma San. Ve Tic. Ltd. Sti.	Turkse Special Forces	Criterium 3
Turkije	Geluidsdempers incl. gereedschap	I.M.S. Insaat Makina Sevunma San. Ve Tic. Ltd. Sti.	Turkse Special Forces	Criterium 3
VAE	Patronen kal. 9mm	Al Tuff International LLC	Strijdkrachten	Criteria 2 en 7
VAE	Delen F-16	Airborne Systems FZE.	Luchtmacht	Criterium 2
Turkije	Kabelbomen voor gevechtshelikopters	Aselsan Electronic Industries Inc.	Luchtmacht	Criterium 3
Turkije	Kabelbomen voor gevechtshelikopters	Aselsan Electronic Industries Inc.	Luchtmacht	Criterium 3
VAE via Zwitserland	Delen van militaire simulators voor tanks- en pantservoertuigen	Ruag Schweiz AG	Landmacht	Criterium 2
VAE	Composiet rotorbladen voor onbemande luchtvaartuigen	Abu Dhabi Autonomous Systems Investments Co LLC	Krijgsmacht	Criterium 2
Qatar	Delen van communicatiesystemen	Qatar Armed Forces	Landmacht	Criterium 2
VAE	Countermeasure fakkels	Gulf Aerospace Company	Luchtmacht	Criterium 2
Saoedi-Arabie via Noorwegen	Draagbare rondzoekradarsystemen incl. toebehoren	Thales Electronic Systems GmbH	Landmacht	Criterium 2
Saoedi-Arabie	Delen van gevechtsvliegtuigen en connectoren voor communicatiesystemen en gevechtsvliegtuigen	Advanced Electronics Company	Luchtmacht	Criterium 2
VAE	Delen voor communicatieapparatuur	United Arab Emirates Armed Forces	Krijgsmacht	Criterium 2
VAE	Doorvoer van onderdelen voor NIMRpantservoertuigen	NIMR Automotive LLC	Krijgsmacht	Criterium 2

Criterium 2 = mensenrechtensituatie, criterium 3 = intern conflict, criterium 7 = doorleverages, zoals vastgelegd in EU Gemeenschappelijk Standpunt wapenexport.

Huidige EU exportcriteria

In de Nederlandse jaarrapportage wapenexport 2016 worden de acht EU-criteria voor wapenexport samengevat, die zijn vastgelegd in een Europees Gezamenlijk Standpunt (GS). Door alleen een samenvatting te geven, en niet de 'kleine lettertjes' ontstaat een vertekend beeld. Het maakt bijvoorbeeld nogal verschil of men uitgaat van "[e]rbediging van de mensenrechten in het land van eindbestemming en naleving van het internationaal humanitair recht door dat land" (criterium 2, zoals weergegeven in de Nederlandse jaarrapportage²) of dat men: "zeer zorgvuldig te werk (gaat) wanneer zij per geval en rekening houdend met de aard van de militaire goederen of technologie, vergunningen afgeven voor landen waar door de ter zake bevoegde instanties van de Verenigde Naties, de Europese Unie of de Raad van Europa ernstige schendingen van de mensenrechten zijn geconstateerd" (uitwerking criterium 2 in het EU GS). De uitgebreide formulering schept veel ruimte voor subjectieve beoordelingen op grond van termen als 'zorgvuldig' en 'ernstige schending'. Men kan immers zorgvuldig besluiten te exporteren, ondanks een slechte mensenrechtensituatie. Of men kan beoordelen dat er weliswaar sprake is van mensenrechtenschending maar deze niet als ernstig kwalificeren. Zoals samengevat in de Nederlandse jaarrapportage lijken de criteria harder dan ze in de uitgebreide versie omschreven zijn.

Verbetering EU exportcriteria

Het Nederlands wapenexportbeleid is gebaseerd op EU wapenexportbeleid maar het EU-beleid is expliciet een minimumbeleid; het staat Europese landen vrij aanvullende maatregelen te nemen.³ Zo wordt in Zweden een democratie-criterium ingevoerd: de mate waarin een bestemmingsland democratisch is en goed bestuur kent zal worden meegewogen bij de beoordeling van de vergunningaanvraag. Hoewel maatschappelijke organisaties nog kritiek hebben op de multi-interpretabele tekst⁴ is het een vooruitgang dat aan deze elementen een belangrijke rol wordt toegekend.

De Europese Unie is na de Verenigde Staten de tweede wapenexporteur van de wereld. De European External Action Service (EEAS) is verantwoordelijk voor jaarlijkse publicatie van alle EU wapenexporten. Deze EU jaarrapportages wapenexport zijn over het algemeen laat tot zeer laat. De Buitenlandcommissie van het Europees Parlement stelt in reactie op de EU rapportage 2015 dat er sprake is van onvolledige rapportage, een niet-uniforme toepassing van de criteria en het negeren van de Europees Parlement (EP) resolutie die oproept tot een wapenembargo tegen Saoedi-Arabië; de EP Buitenlandcommissie acht wapenexport naar dit land in strijd met het EU Gezamenlijk Standpunt.⁵

2 Het Nederlandse wapenexportbeleid in 2016. Rapportage over de uitvoer van militaire goederen van de minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking en de minister van Buitenlandse Zaken. Pag 6-7

3 <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:335:0099:0103:nl:PDF>

4 <http://diakoniablogg.se/2017/07/hur-gick-det-med-de-fyra-kryphalen/>

5 Bodil Valero PE 604.505v01-00 2 May 2017 DRAFT REPORT on arms export: implementation of Common Position 2008/944/CFSP Committee on Foreign Affairs

De Europarlementariërs doen een aantal voorstellen ter verbetering van het beleid. Onder meer wordt gepleit voor een sanctiemogelijkheid voor lidstaten die zich niet houden aan het EU Gezamenlijk Standpunt, en de invoering van een criterium met betrekking tot corruptie. Dat laatste is in de afgelopen 20 jaar al verschillende keren geopperd⁶ maar het is er nog nooit van gekomen. Ook wordt gepleit voor meer transparantie – Nederland kan daarbij zichzelf als voorbeeld stellen – en eindgebruikerscontrole, dat is controle of de opgegeven eindbestemming de werkelijke eindbestemming is. De mogelijkheid voor post-shipment controle verdient zeker nader onderzoek. Tien jaar geleden stelde de regering zich op het standpunt dat een eindbestemmingsverklaring voor componenten niet altijd mogelijk is omdat de uiteindelijke koper soms nog niet bekend is.⁷ Maar dat is misschien iets te gemakkelijk; zeker nu ook op Europees niveau aandacht hiervoor is zou onderzocht kunnen of er tussenvormen denkbaar zijn, bv een melding achteraf, of steekproeven.

Het zou bijvoorbeeld zinvol kunnen zijn bij de Nederlandse dual use export van de chemische stof triethanolamine, dat gebruikt kan worden voor de vervaardiging van zeep maar ook voor strijdgassen.

Tabel: Dual Use Export Triethanolamine 2016⁸

	Gebruik	Betemmingsland	waarde (€)
Triethanolamine	Tbv de textiel- en schoonmaakindustrie	Rusland	265.500
Triethanolamine	Tbv de textiel- en schoonmaakindustrie	Rusland	295.000
Triethanolamine	Tbv de verfindustrie	Rusland	147.500
Triethanolamine	Vervaardiging van verf	Thailand	62.700
Triethanolamine	Vervaardiging van verf	Singapore	27050
Triethanolamine	Olie- en gaswinning	Oman	7913347
Triethanolamine	Verfindustrie	Mauritius	2582
Triethanolamine	Verfindustrie	Vietnam	46710
Triethanolamine	Productie van zeep	Barbados	1380
Triethanolamine	Chemische industrie	Zuid-Afrika	237500
Triethanolamine	Tbv de verfindustrie	Thailand	64600
Triethanolamine	Olie- en gaswinning	Ghana	20623
Triethanolamine	Productie van veterinaire geneesmiddelen	Jordanie	28764
Triethanolamine	Olie- en gaswinning	Algerije	210830
Triethanolamine	Tbv de farmaceutische industrie	Jordanie	26038

De EP Buitenlandcommissie doet ook een voorstel voor het instellen van een *toezichthoudend wapencontrole orgaan* onder verantwoordelijkheid van de EU Hoge Vertegenwoordiger. Dit voorstel vertoont overeenkomst met een voorstel zoals in Nederland in 2015 gedaan door D66 en PvdA in de Initiatiefnota *Wapens en Principes*⁹ waarin wordt gepleit voor een onafhankelijke Europese

6 Onder meer bij het opstellen van het VN Wapenhandelsverdrag, zie Transparency International Defence and security • 23 July 2012: Anti-corruption and the UN Arms Trade Treaty: “The UN Member States have just five days left to get this right”

7 Tweede Kamer 22 054 Wapenexportbeleid, 22 112 Nieuwe Commissievoorstellen en initiatieven van de lidstaten van de Europese Unie nr. 125VERSLAG VAN EEN ALGEMEEN OVERLEG Vastgesteld 5 september 2007

8 Maandrapportage uitvoer dual-use-goederen. <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/exportcontrole-strategische-goederen/rapportages-dual-use-en-militaire-goederen>

9 Wapens en Principes. Ambities voor een geloofwaardig en geharmoniseerd wapenexportbeleid in Europa. Initiatiefnota D66 en PvdA

wapenexportautoriteit. In een uitgebreide reactie hierop schreef Stop Wapenhandel onder meer: “Het risico is echter groot dat een dergelijke autoriteit weinig gezag zal genieten, met name bij grote lidstaten. Tegelijkertijd dreigt hiermee het risico dat de controlemogelijkheid door nationale parlementen wordt uitgehold onder verwijzing naar de Brusselse autoriteit.”¹⁰ Wij achten dit risico nog onverminderd groot, ondanks een veranderende houding in Europa ten aanzien van gezamenlijk beleid op gebied van vrede en veiligheid, mede door aantreden van de Franse president Macron en het vertrek van de immer sceptische Britten.

PERSPECTIEF

Nederland staat gemiddeld op de 11e plaats van wapenexporterende landen, volgens het Zweedse onderzoeksinstituut SIPRI. Nederland bevindt zich daarmee in de groep middelgrote exporteurs, na de zes grote wapenleveranciers. Dat komt mede omdat Nederland technisch hoogwaardige en dus dure wapens produceert. Ook de verkopen van afgestoten krijgsmachtmaterieel dragen bij aan deze positie.

Tabel: 's Werelds grootste wapenexporterende landen

	2007-2016		2012-2016		2016	
1	VS	86007	VS	47169	VS	9894
2	Rusland	64878	Rusland	33186	Rusland	6432
3	Duitsland	20215	China	8768	Duitsland	2813
4	Frankrijk	17572	Frankrijk	8561	Frankrijk	2226
5	China	13799	Duitsland	7912	China	2123
6	VK	11752	VK	6586	VK	1393
7	Spanje	7803	Spanje	3958	Israël	1260
8	Italië	6959	Italië	3823	Italië	802
9	Oekraïne	6147	Oekraïne	3677	Zuid-Korea	534
10	Israël	6091	Israël	3233	Oekraïne	528
11	Nederland	5829	Nederland	2748	Spanje	483
12	Zweden	4210	Zweden	1652	Nederland	466
13	Zwitserland	2916	Zuid-Korea	1427	Turkije	277
14	Canada	2655	Zwitserland	1380	Zweden	249
15	Zuid-Korea	2567	Canada	1333	Zwitserland	186
Totaal alle landen		273338		142207		31075

Bron: SIPRI Arms Transfers database; getallen betreffen geen exportwaarden, maar SIPRI's 'Trend Indicator Value', die uit gaat van de relatieve waarde van de geleverde wapens

10 <http://www.stopwapenhandel.org/sites/stopwapenhandel.org/files/reactie%20Wapens%20en%20Principes%20def.pdf>

Tabel Belangrijkste 30 bestemmingen Nederlandse wapenexport (2006-2015, in miljoen euro's)

Land	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Totaal
VS	121,52	56,34	178,28	318,18	146,84	78,17	109,88	381,91	149,73	213,67	1754,52
Div. NAVO-landen en EU+	86,62	131,93	59,23	125,27	53,78	209,29	163,97	210,65	200,49	89,42	1330,65
Duitsland	70,88	157,05	148,99	71,55	56,91	375,25	48,23	288,84	65,13	44,20	1327,03
Indonesië	0,07	316,42	0,23	3,12	46,08	12,83	350,37	25,29	0,96	220,52	975,89
Marokko	-	-	555,00	0,60	-	10,00	-	44,50	-	10,00	620,10
Turkije	2,63	20,91	66,42	9,02	7,80	4,44	9,83	248,12	5,65	16,30	391,12
Mexico	-	-	-	0,18	-	0,60	-	-	-	330,02	330,80
Portugal	0,61	319,41	7,98	1,57	0,02	0,53	0,03	0,27	-	0,25	330,67
Italië	23,75	3,02	9,77	1,73	14,86	4,23	1,51	234,67	2,68	0,23	296,45
VK	41,64	33,12	36,08	18,66	78,01	25,31	3,31	25,71	3,71	15,02	280,57
Canada	3,47	93,57	84,97	4,48	15,72	12,08	13,89	14,30	1,73	34,62	278,83
Japan	7,78	11,05	10,78	16,41	1,70	1,67	0,48	0,70	31,22	139,99	221,78
Frankrijk	47,13	10,84	44,05	12,54	41,30	7,23	7,74	22,99	10,77	7,19	211,78
Taiwan	2,23	8,66	19,32	27,04	31,73	7,16	30,42	19,65	36,85	23,21	206,27
Oman	101,23	3,50	0,62	0,22	0,17	1,47	70,38	7,49	9,49	10,36	204,93
Denemarken	170,56	15,03	3,21	3,95	2,63	0,85	0,32	1,59	0,31	1,35	199,80
Finland	1,97	0,65	8,27	0,72	8,34	-	0,20	46,40	37,58	41,69	145,82
VAE	1,27	0,28	9,07	2,26	0,17	3,50	1,37	51,26	72,01	3,48	144,67
Maleisië	1,47	3,97	2,20	53,34	0,10	6,18	0,57	44,70	18,36	11,31	142,20
Trinidad en Tobago	-	-	-	-	-	-	-	140,39	-	-	140,39
Colombia	-	-	1,03	89,79	0,01	-	5,44	37,28	-	5,10	138,65
Chili	12,22	2,04	1,77	104,51	2,48	0,77	2,21	0,88	0,54	11,08	138,50
Zuid-Korea	2,78	0,99	9,29	6,01	9,26	12,09	6,22	43,80	8,77	38,74	137,95
Singapore	0,61	1,13	0,35	0,89	29,61	2,19	53,79	8,14	8,70	2,42	107,83
Thailand	5,74	0,67	18,61	19,02	0,75	11,65	0,90	1,43	8,83	34,74	102,34
Noorwegen	4,89	2,13	2,93	2,48	39,48	8,53	0,80	11,85	9,51	16,34	98,94
Jordanië	0,67	2,76	29,10	29,73	-	0,04	1,89	14,47	9,61	9,23	97,50
Spanje	67,47	2,42	2,76	7,54	7,74	1,34	2,13	1,26	0,56	1,20	94,42
Peru	-	-	0,79	25,11	-	-	-	52,00	11,43	-	89,33
Zweden	23,05	20,51	12,12	2,70	12,98	7,80	1,66	2,42	1,57	1,43	86,24
Totaal	874	1258	1410	1047	715	941	964	2065	873	1416	11562

De Nederlandse wapenexport vertoont het afgelopen decennium een stabiele omvang van ongeveer 1 miljard euro per jaar. Uitschieters worden veroorzaakt door grote meerjarige orders die in een bepaald jaar in de statistiek verschijnen (bv export marineschepen).

Belangrijke bestemmingen blijven de Verenigde Staten en Duitsland, waaraan Nederland onderdelen levert.

Tabel: De grootste individuele exportvergunningen 2016 door Nederland afgegeven.

goederen omschrijving	bestemming	waarde (€)
Modulen voor een patrouillevaartuig	Mexico	330000000
F-35 gevechtsvliegtuigen	VS	281870049
Radar en C3 systemen met toebehoren	Indonesië	196425000
Delen voor F35 gevechtsvliegtuigen	Japan	137400594
Boxer pantservoertuig	Duitsland	100000000
Radar-, C3 en communicatiesystemen (demo)	EU	100000000
Delen voor F35 en F16 gevechtsvliegtuigen	VS	72000000
Radar-, C3 en communicatiesystemen (demo)	NAVO+	50000000
Delen voor gevechtshelikopters	VS	48500000
Leopard II tanks	Finland	37000000

F-35, de Joint Strike Figher

Veel uitvoer betreft onderdelen voor F-35 gevechtvliegtuigen naar assemblagelanden VS, Japan en Italië. Voor Italië en de VS vinden sommige leveringen plaats onder de speciale algemene vergunningregeling voor de F-35 (Algemene Vergunning NL009)¹¹. De mogelijkheid tot het verstrekken van algemene vergunningen is door de Europese Commissie in het leven geroepen om Europese wapenhandel te 'ontlasten' van individuele vergunningplicht. Geregistreerde bedrijven kunnen sinds vorig jaar gebruik maken van de speciale F-35 vergunning. Exporten onder deze algemene vergunningen hoeven niet vooraf gemeld te worden maar kunnen achteraf gerapporteerd worden. Deze vergunningen worden in het jaarrapport 2016 apart vermeld. Voor Japan, inmiddels door de export van F-35 onderdelen op de vierde plaats van Nederlandse wapenhandelbestemmingen, is (nog) geen gebruik gemaakt van een algemene vergunning.

Het aandeel van de F-35 in de exportcijfers zal de komende jaren toenemen, nu Nederland alle reservedelen voor F-35 toestellen in Europa zal opslaan, beheren en verzenden vanuit het Logistiek Centrum Woensdrecht (LCW) van de Koninklijke Luchtmacht. Het LCW krijgt tevens een vooruitgeschoven post op Schiphol. De onderdelen zullen vanuit een centrale opslag worden verzonden, inclusief de douaneafhandeling en exportvergunningen.

¹¹ Regeling van de Minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking van 14 juli 2016, nr. MinBuZa.2016.387662, houdende invoering van een algemene vergunning voor levering van militaire goederen aan partijen aangesloten bij goedgekeurde overeenkomsten in het kader van het F-35 Lightning II programma (Regeling Algemene Vergunning NL009) Staatscourant Jaargang 2016 Nr. 44509

Bij de opdracht zijn zo'n 70 Nederlandse bedrijven betrokken, volgens de NIDV.¹² Het Ministerie van Defensie spreekt van 'veel banen'. De kosten die voor de F-35 worden gemaakt moeten daar wel naast gezet worden. De aanschafkosten voor 37 toestellen zijn door de Rekenkamer geraamd op € 4,5 miljard¹³ en voor de exploitatie moet per jaar € 270 miljoen¹⁴ worden neergeteld. De enkele honderden banen in Woensdrecht en op Schiphol zijn zo bezien wel erg dure banen.

Werkgelegenheid, onderzoek en technologie

Sinds enkele jaren beginnen de Nederlandse wapenexportrapportages met een overzicht van de Nederlandse defensie- en veiligheidsgerelateerde industrie. Lang niet alles wat defensie- en veiligheidsgerelateerd is heeft te maken met wapenproductie, dus het samennemen van al deze kerncijfers geeft een wat vertekend beeld van het belang van wapenexport voor deze sector, bijvoorbeeld wat betreft het aantal arbeidsplaatsen.

Het verschaffen van werkgelegenheid is geen relevant argument bij de beoordeling van de wapenexport van Nederland. De militaire sector maakt vooral gebruik van technisch hooggeschoolde werknemers waaraan ook in andere sectoren grote behoefte is. In een recent onderzoek, gepubliceerd in de Militaire Spectator, wordt dan ook vastgesteld dat meer investering in Nederlandse militaire productie niet zal zorgen voor meer werkgelegenheid, maar slechts voor verschuiving van de werkgelegenheid van de civiele naar de militaire sector¹⁵.

Ook stimulering van onderzoek en technologie (O&T) via militaire productie, zoals sinds kort door de Europese Unie gefinancierd wordt, is niet effectiever dan steun aan civiele O&T. Onderzoek in opdracht van de Britse Campaign Against Arms Trade vergelijkt investeringen in hernieuwbare energie uit offshore wind en getijdenstroom met investeringen in wapenproductie, en kijkt naar kennis- en werkgelegenheidseffecten. Hernieuwbare energie is net als wapenindustrie een kennis-intensieve sector met veel mogelijkheden voor ontwikkeling van nieuwe technologieën. De onderzoekers stellen vast dat de hernieuwbare energiesector ruimschoots de vergelijking als banenmotor met de wapenindustrie kan doorstaan¹⁶. Bovendien draagt hernieuwbare energie bij aan het voorkomen van klimaatverandering, door velen gezien als een belangrijke bedreiging voor vrede en stabiliteit in de komende decennia.

Uitbreiding vergunningplicht

Volgens het Nederlandse jaarrapport wapenexport 2016 wordt van de totale export van de Nederlandse defensie- en veiligheid gerelateerde industrie circa € 3 miljard als militaire export gekwalificeerd. Dat staat wel in heel scheve verhouding met de totale waarde van de afgegeven vergunningen in 2016, nl € 1.416,38 miljoen, die niet erg afwijkt van de gemiddelde omvang van de afgelopen jaren. Het roept de vraag op waaruit al die blijkbaar niet-vergunningplichtige militaire export bestaat, een overzicht hiervan is dan ook wenselijk.

12 Nederland profiteert volop van F-35-aankoop. Aug 16, 2017 www.nidv.eu

13 <http://vervanging-fl6.rekenkamer.nl/nl/financieel/jsf-investeren>

14 <http://vervanging-fl6.rekenkamer.nl/nl/jsf-exploiteren>

15 De Bakker en Beeres. Militaire productie en Neerlands welvaren De relatie tussen economie, militaire industrie en kennisinstellingen. Militaire Spectator Jaargang 185 Nr 12 – 2016

16 Arms to renewables. Work for the future. Campaign Against Arms Trade, October 2014.

Na publicaties over de verkoop van legertrucks aan het leger van Soedan door een particulier Nederlands bedrijf heeft Nederland in 2016, in navolging van Duitsland en Engeland, een vergunningplicht ingevoerd voor de export van legervoertuigen die speciaal voor militair gebruik zijn ontworpen. Merkwaardigerwijs geldt deze regel alleen voor voertuigen, het zou logisch zijn dit ook voor vaartuigen in te voeren. De verkoop van kleine schepen, bijvoorbeeld patrouilleschepen zonder militaire kenmerken, kunnen in sommige gevallen wel degelijk vragen oproepen inzake mensenrechten.

SPECIFIEKE EINDBESTEMMINGEN

Saoedi-Arabië

Begin 2016 riep het Europees Parlement de EU op een wapenembargo in te stellen tegen Saoedi-Arabië vanwege zijn leidende rol bij de militaire interventie en blokkade van Jemen. De oproep werd echter niet overgenomen door de Europese regeringen. Als een gezamenlijk Europees besluit tot een embargo (nog) niet haalbaar is, bestaat de mogelijkheid tot een nationaal wapenembargo. Nederland heeft – anders dan persbureau Reuters de wereld in stuurde – geen formeel wapenembargo ingesteld maar wel een zeer restrictief beleid gevoerd. Een formeel embargo zou beter zijn: er gaat een zwaardere politieke boodschap uit. Wel heeft Nederland zich op EU niveau ingespannen voor een stikte toepassing van wapenexportrichtlijnen met betrekking tot Saoedi-Arabië.

Vrijwel alle individuele vergunningaanvragen voor militaire export naar Saoedi-Arabië zijn in 2016 afgewezen. Voor de voornaamste betrokkenen bij het conflict in Jemen (Jemen, Saoedi-Arabië, Verenigde Arabische Emiraten en Qatar) werd halverwege 2016 ook een vergunningplicht voor doorvoer opgelegd, waarmee een einde kwam aan de doorvoer van grote hoeveelheden Tjechische munitie voor de Saoedi's, die begin 2016 nog ongestoord kon plaatsvinden. Zorgelijk is wel dat in het najaar van 2016 nog een eerder afgegeven vergunning voor de VAE werd verlengd, voor de levering van patrouilleschepen van Damen ter waarde van 70 miljoen euro.

Egypte

Tabel: Nederlandse militaire export naar Egypte in 2016

Product	Via	waarde (€)
Communicatiesysteem		6061500
Delen van radar- en C3-systemen		600000
Deel voor radar- en C3-systeem	VS	1742370
Kabels voor sonarsysteem	Frankrijk	1131196
Delen voor Fennek verkenningvoertuigen	Duitsland	250000
Delen voor radar- en C3-systemen	Frankrijk	3400000

Vreemd genoeg gelden de restricties in verband met het conflict in Jemen ook niet voor Egypte. Er

waren een flink aantal leveringen van vooral maritieme technologie naar Egypte, dat is betrokken bij de zeeblokkade van Jemen.

Turkije

Tabel: Nederlandse militaire export naar Turkije in 2016

Product	waarde (€)
Batterijen voor communicatie apparatuur	1200
Bewegingssysteem voor het testen van tankturrets	177005
Cryogene koelers	500970
Deel voor een helikoptervliegsimulator	259950
Deel voor voertuig	5000
Delen voor bevoorradingssystemen	3800
Delen voor M60 tanks	40000
Delen voor radar- en C3-systemen	17301841
Delen voor radarsystemen	38967
Kabel voor sonarsysteem	208436
Optische vizieren	150000
Platen voor ballistische bescherming	25000
Programmatuur voor C3 consoles	989925
Rondzoekradar	2000000
Tankwielen	6800
Technologie voor veiligheids- en decontaminatieapparatuur	245491
Testrapporten over decontaminatie	50000
Testrapporten over decontaminatieapparatuur	3250

Wapenhandel met NAVO bondgenoot Turkije staat op gespannen voet met de wapenexportcriteria. Nadat in 2015 een einde kwam aan het staakt-het-vuren met de Koerdische PKK trad het Turkse leger bruut op in zuidoost Turkije, met inzet van zware wapens, onder meer tanks in stedelijk gebied. Ook de rol van Turkije in de oorlog in Syrië is dubieus; Ankara heeft wapens geleverd en wapenleveranties toegelaten. En tenslotte worden de mensenrechten van burgers geschonden, worden democratie en vrije media afgebroken en vinden massale arrestatie van – vermeende – politiek tegenstanders plaats. Europa zit met de situatie in zijn maag.

Turkije is met Cyprus het enige NAVO-lid waarbij vergunningaanvragen voor wapenexport niet standaard door de douane worden afgehandeld maar altijd voor toetsing langs Buitenlandse Zaken gaan. Nederland is goed voor ongeveer 8% van de totale Europese wapenexport naar Turkije. In de periode 2006-2015 werd voor 418,52 miljoen euro aan militaire producten naar Turkije geëxporteerd.¹⁷

In 2016 werden drie vergunningaanvragen voor Turkije afgewezen op grond van criterium 3, de interne situatie. Tegelijkertijd werden een grote hoeveelheid vergunningaanvragen goedgekeurd. Waaronder onderdelen voor de Turkse militaire industrie, die de afgelopen jaren in rap tempo is opgebouwd, en zich onder meer richt op export.

De Nederlandse regering is tegen een unilateraal wapenembargo tegen NAVO-bondgenoot Turkije

¹⁷ “Nederlandse wapens en Turks militair optreden”. Uitgave Stop Wapenhandel 2017.

en stelt vast dat daarvoor ook geen EU-draagvlak is¹⁸. Ook een Kamermotie die oproep om de export van militair materieel aan Turkije op te schorten, kreeg geen meerderheid. Dat betekent dat de levering van militaire onderdelen gewoon doorgaat en Turkije zijn eigen wapenindustrie verder kan ontwikkelen.

Speciaal problematisch is de export van F-35 onderdelen naar Turkije, onder meer naar de Fokker Elmo-vestiging in Izmir. Fokker Elmo is een werkmaatschappij van Stork en levert de bekabeling voor de F-35. Bij de F-35 leveringscontracten is opgenomen dat niet de Nederlandse, maar de Amerikaanse wapenexportwetgeving hierop van toepassing is. Mocht Turkije zijn toekomstige F-35 toestellen (het plan is er 100 te kopen) inzetten tegen burgers, dan kan Nederland levering niet opschorten.

Israël

Tabel: Nederlandse militaire export naar Israël 2016

Product	waarde (€)
Optische componenten (via Duitsland)	114675
Delen voor F-16 gevechtsvliegtuigen	366435
Akoestische sensoren	100000
Communicatiesysteem	40000
Platen voor ballistische bescherming	25000
Lithium batterijen voor UAV's	19436
Testrapporten over decontaminatie	10000
Kabel voor sonarsysteem	3000
Platen voor ballistische bescherming	2642
Gasmasker	153
Delen voor F35 gevechtsvliegtuigen (via VS)	443144

Hoewel Nederland over het algemeen geen wapenexportvergunningen afgeeft voor Israël, vanwege het risico van inzet tegen Palestijnse burgers, geldt dat niet voor vliegtuigonderdelen die in derde landen worden geassembleerd en in een compleet toestel naar Israël gaan. Er zitten in Nederland geproduceerde onderdelen in alle Israëlische Apache-gevechtshelicopters. Hetzelfde gaat nu ook gelden voor de F-35. In 2016 ging het om één Nederlandse leveringen, via de VS van 443.144 euro. Israël vind de inzet van zware gevechtsvliegtuigen boven stedelijk, dichtbevolkt gebied noodzakelijk ('biljarten met bowlingballen' in de woorden van een Israelische luchtmachtgeneraal).¹⁹ Begin augustus kwam het tot zo'n inzet boven Gaza en raakte 4 Palestijnse burgers gewond bij een F-35 beschieting van, volgens Israël, een militaire basis van het Palestijns verzet. Ook voor de export van F-35 onderdelen naar Israël geldt dat Nederland er geen zeggenschap over heeft: toezicht is uitbesteed aan de Amerikaanse autoriteiten.

18 Tweede Kamer Vergaderjaar 2016-2017 Aanhangselnummer 1332, Vragen van de leden Jasper van Dijk en Van Bommel (beiden SP) over wapenhandel met Turkije (ingezonden 6 februari 2017). Antwoord van Minister Ploumen (Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking) en de Minister van Buitenlandse Zaken (ontvangen 2 maart 2017)

19 Israel Air Chief: Heavy Weapons for Small Wars. Defense News May 30, 2015

Jordanië

Jordanië is een opvallende exportbestemming, met name vanwege de grote hoeveelheid Nederlands tweedehands materieel dat de laatste jaren naar het land gaan. De liefde gaat zo ver dat Nederland ook materieel schenkt aan Jordanië: pantservoertuigen, kanonnen en schietbuizen²⁰. Nederlandse F-16's gebruiken Jordanië als uitvalsbasis voor bombardementen op IS-doelen in Irak.

Tabel: Nederlandse militaire export naar Jordanië 2016

Product	waarde (€)
Cheetah PRTL voertuigen (luchtafweer)	6635000
Maverick lucht-grondraketten met toebehoren	4000000
Militaire trucks en shelters	1572500
Militaire trucks en shelters	1572500
Reservedelen YPR pantservoertuigen	998591
Parachute Flares	55000
Platen voor ballistische bescherming	25000
Nachtzichtkijkers	7500

Tabel: Export dual use van Nederland naar Jordanië 2016

Product	Bestemd voor	Waarde (€)
(Tweede generatie) Beeldversterkerbuizen	Nachtzichtsysteem	399960
(Tweede generatie) Beeldversterkerbuizen	Nachtzichtsysteem	1500
(Tweede generatie) Beeldversterkerbuizen	Nachtzichtsysteem	933240
(Tweede generatie) beeldversterkerbuizen	Observatie nachtkijkers	235050
Apparatuur voor informatiebeveiliging	Informatiebeveiliging	15.000
Apparatuur voor informatiebeveiliging	Informatiebeveiliging	74086
Apparatuur voor informatiebeveiliging	Informatiebeveiliging	90000
Apparatuur, programmatuur en technologie voor informatiebeveiliging	Informatiebeveiliging	2685525
Beeldversterkerbuizen	Observatie nachtkijkers	4560
Beeldversterkerbuizen	Observatie nachtkijkers	19392
Kleppen	Chemische industrie	18820
Triethanolamine	Productie van veterinaire geneesmiddelen	28764
Triethanolamine	Tbv de farmaceutische industrie	26038

20 <https://nos.nl/artikel/2080090-hennis-schenkt-overtollig-materieel-aan-jordanie.html>

In het kader van de versnelde rapportage aan de Tweede Kamer van wapenexportvergunningen boven de 2 miljoen euro omschrijft de regering de situatie in Jordanië als “relatief stabiel” in een turbulente regio en wijst op de legitieme veiligheidsbehoefte van Jordanië²¹. Bij zorgen over over incidentele slechte behandeling van gevangenen en schending van vluchtelingenrechten, beperkingen van pers, meningsuiting en vergadering wordt opgemerkt dat de Jordaanse krijgsmacht hierbij niet betrokken is; voor Nederland vaak een doorslaggevend argument om toch tot een wapenexportvergunning over te gaan. Over betrokkenheid bij de strijd in Jemen, waarvan diverse bronnen melding maken²², zegt de regering niets. Er gaan ook nogal wat dual-use producten naar Jordanië.

Oekraïne

Naar de Oekraïne gaat voor voor 375.000 euro een deel voor een simulatiesysteem. Een opmerkelijke levering, gezien de gespannen situatie in de Oekraïne. Het roept de vraag op om wat voor simulatiesysteem het hier gaat.

Filipijnen

In 2016 zijn grote hoeveelheden munitie doorgevoerd vanuit Italië naar de Filipijnen. Een twijfelachtig bestemmingsland, gezien de aard van het Filipijnse regime, dat (vermeende) drugsdealers op straat laat doodschieten. Duterte bedreigt inmiddels ook mensenrechtenactivisten met dezelfde behandeling²³.

Tabel: Doorvoer munitie naar Filipijnen 2016

Waarde (€)	Product	Soort	Herkomst	Bestemming	Vervoermiddel	Via
300000	Munitie	7,62X39 MM	Italie	Filipijnen	Boot	Rotterdam
5000	Munitie	9 MM LUGER	Italie	Filipijnen	Boot	Rotterdam
5000	Munitie	.38 SPEC	Italie	Filipijnen	Boot	Rotterdam
9000	Munitie	.357 MAG	Italie	Filipijnen	Boot	Rotterdam
7000	Munitie	.40 S&W	Italie	Filipijnen	Boot	Rotterdam
7000	Munitie	.45 ACP	Italie	Filipijnen	Boot	Rotterdam
8000	Munitie	.223 REM	Italie	Filipijnen	Boot	Rotterdam
7000	Munitie	.380 ACP	Italie	Filipijnen	Boot	Rotterdam
398000	Munitie	Diverse	Italie	Filipijnen	Boot	Rotterdam

21 Tweede Kamer 22 054 Wapenexportbeleid Nr. 275 BRIEF VAN DE MINISTERS VOOR BUITENLANDSE HANDEL EN ONTWIKKELINGSSAMENWERKING EN VAN BUITENLANDSE ZAKEN 23 mei 2016

22 Zie bijvoorbeeld <http://presstv.ir/Detail/2016/04/14/460698/Yemen-Jordan-UAE-forces/>

23 <https://www.hrw.org/news/2017/08/18/duterte-expands-drug-war-war-accountability>

Venezuela

In 2016 verlengde Nederland een groot aantal vergunningen voor marinetechnologie voor Venezuela. Bij alle alarmerende taal die rond Venezuela wordt gebezigd is het op zijn minst opmerkelijk dat het versterken van de Venezuelaanse marine blijkbaar op geen bezwaar stuit.

Maleisië

Voor Maleisië werden exportvergunningen afgegeven voor vooral maritieme technologie. Blijkbaar ziet de Nederlandse militaire industrie hier meer kansen: Een cluster van bedrijven gaat zich de komende jaren promoten op de defensie-en veiligheidsmarkt van Maleisië. Daarvoor wordt samengewerkt met de NIDV (de koepelorganisatie van de Nederlandse militaire industrie) en met de RVO (Rijksdienst voor Ondernemend Nederland). Voor deelname aan het cluster moeten bedrijven een eigen bijdrage betalen, die wordt verdubbeld door de rijksoverheid tot een maximum van 350.000 euro. Er wordt gewerkt aan een gezamenlijk businessplan, om “de kansen van de Nederlandse Defensie- en Veiligheidsindustrie op de kansrijke markt in Maleisië vorm te geven”.

Waarom nu juist in Maleisië nieuwe marktmogelijkheden worden ontwikkeld is onduidelijk. Recent bestelde het land een aantal marineschepen in China. Volgens Human Right Watch is de mensenrechtensituatie in Maleisië in 2016 verslechterd²⁴.

24 <https://www.hrw.org/world-report/2017/country-chapters/malaysia>

DUAL USE EXPORT

Informatiebeveiliging

In 2016 zijn wederom enorm veel exportvergunningen afgegeven voor dual-use 'apparatuur en programmatuur voor informatiebeveiliging'. Het gaat onder meer om grote bedragen voor exporten naar landen als Rusland, Jemen, Myanmar, Libië, Oekraïne, Turkije en Saoedi-Arabië. De vraag rijst wiens informatie beveiligd wordt, tegen wie en hoe. Beveiligingstechnologie is een enorme groeiende markt, ook voor Nederlandse export, waarbij het risico van verkeerd gebruik tegen onschuldige burgers levensgroot is. Gezien de nonchalante wijze waarmee de overheid met de privacy van Nederlandse burgers omgaat²⁵ valt te vrezen voor de bescherming van burgers in andere landen met dit soort exporten. De informatie zoals die nu aan de Tweede Kamer gegeven wordt is volstrekt onvoldoende om hierover een oordeel te vellen.

EU regels

Op EU niveau wordt gewerkt aan herziening van de dual-use exportregels, met name om mensenrechtgaranties in te bouwen bij de export van cybertechnologie. De IT industrie lobbyt hard om de nieuwe regels zo beperkt mogelijk te houden, de sector vreest concurrentienadeel van niet-EU landen. De discussie spitst zich onder meer toe op de invoering van een 'catch-all' clausule, waarbij in geval van twijfel een vergunningplicht kan worden opgelegd. Volgens de industrie schept dit teveel onzekerheid. Anderzijds kan juist met een catch-all een erg beperkend beleid voorkomen worden, omdat in twijfelgevallen immers altijd de mogelijkheid bestaat om alsnog een vergunningplicht op te leggen, met toets aan de criteria. Ook hier moet een afweging worden gemaakt tussen mensenrechten en economisch belang. Het is wel opmerkelijk dat in de officiële documenten over dit dossier het economisch belang de boventoon voert.²⁶

Grondstof voor kernwapens

Al jaren levert Nederland allerlei technologie voor kerncentrales, onder meer voor uraniumverrijking door het Nederlands/Duits/Brits bedrijf Urenco. Het Duitse onderzoeksprogramma Tagesschau heeft nu ontdekt dat met door Urenco geleverd uranium zeer waarschijnlijk in Amerikaanse kerncentrales tritium wordt geproduceerd dat wordt gebruikt voor Amerikaanse kernwapens.²⁷ Dit is in strijd met de strikte afspraken dat het verrijkt uranium alleen voor vreedzame doeleinden gebruik mag worden. Urenco zelf meent dat het geen probleem is omdat het tritium een bijproduct is voor de Amerikaanse kerncentrale. Waarom het dan wel zou mogen is onduidelijk. Ondanks verzoek van de Kamer weigert de regering eigen onderzoek hiernaar in te stellen en verwijst naar toezichthouder IAEA Safeguards, die meent dat er niets aan de hand is²⁸.

25 <https://sleepwet.nl/>

26 Controlling cyber technology by Catch-all. Expositive Stuff weblog. <http://stopwapenhandel.org/node/2039>

27 Umstrittene Lieferungen Deutsches Uran für US-Atomwaffen? <https://www.tagesschau.de/ausland/uran-usa-deutschland-101.html>

28 25422 – 22 VAO Nucleaire veiligheid (AO d.d. 09/05). Handelingen TK 2016-2017, 75

CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

Nederland heeft in 2016 een terughoudend wapenexportbeleid gevoerd, met name ten aanzien van Turkije en het conflict in Jemen, maar het beleid was niet altijd consequent. De EU wapenexportcriteria laten veel ruimte voor interpretatie.

Wapenexportcontrole blijft binnen de Europese Unie een nationale bevoegdheid. Het Nederlands streven naar meer harmonisatie via de raads werkgroep CoArms is onder de huidige politieke omstandigheden het hoogst haalbare.

Nederland heeft groot resultaat geboekt op het terrein van transparantie van export, doorvoer en dual use. Dit heeft geen ingrijpende negatieve consequenties gehad voor de omvang van de export: die is al jaren ongeveer gelijk. Een argument dat andere landen misschien kan inspireren ook wat beter te rapporteren.

Aanbevelingen

- Als een EU meerderheid niet haalbaar is zou vaker unilateraal moeten worden opgetreden als daarmee een signaal kan worden afgegeven. Bijvoorbeeld met een embargo tegen Saoedi-Arabie. Het level playing field voor de industrie wordt hiermee niet aangetast omdat in de praktijk toch nauwelijks wapenexportvergunningen voor Saoedi-Arabie worden afgegeven.
- Gezien de extreem slechte situatie in Jemen en de militaire patstelling, waardoor een einde aan het conflict niet in zicht lijkt, zou een wapenembargo moeten worden ingesteld tegen alle betrokken landen.
- Gezien de ernst van de situatie in Turkije zou een wapenembargo moeten worden ingesteld, desnoods unilateraal, ook al is Turkije een NAVO partner.
- In navolging van het voorstel van het Europees Parlement moet de mogelijkheid van een corruptie criterium worden onderzocht.
- In navolging van het voorstel van het Europees Parlement moet de mogelijkheid van eindgebruikerscontrole worden onderzocht.
- In navolging van Zweden zou democratie en goed bestuur moeten worden meegewogen bij de vergunningtoets.
- In het Nederlands jaarrapport wapenexport wordt gesproken van 3 miljard militaire export. Inzich in de aard van het niet-vergunningplichtige deel is wenselijk.
- Net als voor voertuigen zou er voor vaartuigen, die zijn ontworpen voor militair gebruik, een vergunningplicht moeten komen.
- Aan doorvoer van munitie naar de Filipijnen moet een einde komen. Nederland zou de Italiaanse overheid hierop moeten aanspreken.
- Er moet duidelijkheid komen over het gebruik van verrijkt uranium van Urenco in Amerikaanse kernwapens. Dit is volgens verdrag verboden.
- Meer duidelijkheid over de aard van 'apparatuur en programmatuur voor informatiebeveiliging' in rapportage aan de Kamer is zeer wenselijk. Investeren in kennis en menskracht op dit terrein is onvermijdelijk.

Recente publicaties van Stop Wapenhandel

- **Europees geld voor de wapenindustrie.** Ook verschenen als **European money for the arms industry.** I.s.m. European Network Against Arms Trade. Juni 2017
- **NATO and EU border security in the Mediterranean.** Mei 2017
- **TU Delft and the arms industry.** Mei 2017
- **Inleiding in de wapenhandel.** April 2017
- **Nederlandse wapens en Turks militair optreden.** Maart 2017
- **Kritische analyse Nederlands wapenexportbeleid 2015.** September 2016
- **Border wars. How the European arms industry profits from the refugee crisis.** Ook verschenen als: **Oorlog aan de grenzen. Hoe wapenhandelaren profiteren van de Europese vluchtelingentragedie.** I.s.m. Transnational Institute. Juni 2016
- **Combat proven, Nederlandse militaire relaties met Israël.** Juni 2016
- **Beleggingen pensioenfondsen in Airbus.** April 2016
- **Wapenexportcontrole in de Oekraïne.** Maart 2016

Deze kritische analyse van het Nederlands wapenexportbeleid is mede mogelijk gemaakt door de ASN Foundation. De ASN Bank zet zich in om de duurzaamheid van de samenleving te bevorderen en laat zich daar in haar economisch handelen door leiden. De ASN Bank belegt niet in wapenhandel en wapenproductie. www.asnbank.nl